

Biró A. Zoltán

Szimbólum – identitás – térségi fejlesztés

A jelen tanulmány alapját képező kutatási program¹ célkitűzése az volt, hogy a székelyföldi térségben tapasztalható lokális és regionális szimbólumhasználat, identitásépítési gyakorlat kapcsán szakmai véleményt alkossunk a szimbolikus értékek és események aktuális társadalomformáló szerepéről, arról, hogy milyen mértékben valós társadalomépítő tényező ez a gyakorlat, és milyen mértékben csak olyan szimbolikus burok, amely mögött a társadalmi gyakorlat másként konstruálódik. Ez a megközelítés a vidékkutatás témakörébe sorolható.

A szimbolikus szegmens a térség fejlesztéspolitikai szakmai diskurzusában és gyakorlatában ma még érdemben nincsen jelen, a fejlesztési stratégiák dokumentumában a kulturális értékek csupán felsorolásra kerülnek, azonban a fejlesztési cékitűzésekben, irányokban, programokban már nem kapnak szerepet. Annak ellenére sem, hogy a térségben a szimbolikus szegmens társadalmi súlya nagy, a szimbolikus térfoglalás és térhasználat vonatkozásában ma már három évtizedes társadalmi folyamatról beszélhetünk, és ez a folyamat minden kétséget kizáróan jelentős endogén adottságot jelent. A térség intézményi, szakmai, közéleti szereplői elkötelezettek a térségi versenyképesség megteremtése mellett, de annak ellenére, hogy a szimbolikus események aktív résztvevői, ennek a térségi adottságnak a fejlesztéspolitikai potenciálját nem tudatosítják a maguk számára. Ez azért is figyelmet érdemlő jelenség, mert a térség közel két évtizede fejlesztéspolitikai jellegű tudástranszfer célpontja is. A vidékfejlesztés, a közösségfejlesztés, a Christopher Ray nevével fémjelzett kultúragazdaság, az endogén fejlesztési paradigma több szakmai tézise „bejutott” a térségbe, azonban a fejlesztéspolitikai szemléletbe és gyakorlatba nem épült be. A fejlesztéspolitikai gyakorlat és a téralapú identitásépítés összefüggése természetesen nem egyszerű szakmai kérdés.

¹ A tanulmány a Bethlen Gábor Alap támogatásával készült 2015-ben (Térség és önazonosság: értékek és jelképek társadalomformáló szerepe a székelyföldi magyarság körében) a Székelyföld Fejlesztési Intézet és a KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja együttműködése keretében, programvezető Biró A. Zoltán. Az itt közölt tanulmány az eredeti szöveg átdolgozott, rövidített változata. A teljes tanulmány a KAM dokumentációs tárában található.

Periferikus vagy félperiferikus vidéki térségekben a versenyképesség kialakításában a társadalmi szereplők által is elfogadott, támogatott, naponta újratermelt térségi identitás szerkezet ösztönző, támogató tényezőt jelenthet. A vidékfejlesztési szemlélet újabb irányzatai (új vidékfejlesztési paradigma, endogén fordulat, kontextuális fordulat, kreatív fordulat, konstruktivista szemlélet, kultúragazdaság és mások) a vidéki térségek versenyképessé válásának folyamatát illetően nem csupán gazdasági beruházásokkal, munkahelyteremtéssel, klasszikus modernizációval számolnak, hanem a helyi adottságokra alapozó, jelentős társadalmi részvétellel támogatott fejlesztési kezdeményezésekkel is, amelyek körében a rurális tér jellemzői (beleértve az identitásstruktúrákat) is megjelennek. Tanulmányunkban ez utóbbi szempontból igyeszünk számbavenni a térségi szimbolikus folyamatokat.

1. Kiindulópontok, szemléleti keretek

A 1989-es romániai társadalmi változás utáni időszakban azt tapasztalhattuk, hogy a székelyföldi térség tömbmagyarsága körében fokozatosan előtérbe került, fölerősödött az a komplex és sokszereplős társadalmi folyamat, amely a területalapú, fizikai helyekhez kapcsolódó közösségi identitások rehabilitációjához, illetve újabb kiépülési hullámához vezetett. Ebben a térségben a fizikai terekben megnövekedett a szimbolikus tartalmak száma (emlékhelyek újbóli felidézése vagy létrehozása, ünnepek szervezése, különféle léptékű, típusú és funkciójú szimbolikus térbeelési formák megjelenése), előtérbe került a térségi alapú közösségi identitás kialakításának igénye. És nem utolsósorban ez a folyamat – a maga egészében és egyes elemeiként is – a térségi vagy kisebb léptékű társadalmi nyilvánosságban erőteljesen tematizálódott. Ez a folyamat nem specifikusan székelyföldi jelenség, az utóbbi időszak társadalmi folyamatait elemző vizsgálatok már több mint másfél évtizede felhívták a figyelmet arra, hogy az emberek tradíciókat keresnek és találnak, újraértékelik a közösségi cselekvési formákat, fokozódik a kapcsolathálók szerepe, előtérbe kerülnek a térhez való kapcsolódás szubjektív elemei. Mindez vidéki jellegű térségekben is hangsúlyosan jelentkezik, ez pedig együtt jár nem csupán a vidéki térségek felértékelődésével, a vidéki térség adottságainak és termékeinek előtérbe kerülésével, hanem a vidékfejlesztési paradigma változásával is. Ahogyan a téma egyik vezető szakértője, Christopher Ray fogalmaz: egy adott térségben az ott élő emberek cselekvési lehetőségeket keresnek és találnak a maguk számára olyan fizikai terekben, amelyhez az érdekek és az érzelmek mentén szorososan kötődnek. Ennek a folyamatnak pedig a vidéki térségre irányuló figyelemtől a vidéki társadalom működési módjának a változásáig, a kutatásoktól a fejlesztéspolitikai paradigmákig sok mindenre lényeges hatása van.

A fent vázolt folyamatnak kulcsfontosságú összetevője, sok esetben pedig legfontosabb hordozója/kifejezője a szimbolikus szegmens. A társadalmi gyakorlatnak ez a szegmense hangsúlyozottan előtérbe kerül, fölértékelődik, s természetesen az ehhez a szegmenshez közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódó komponensek is: jelképek, események, tárgyak, értékek, célok, programok, termékek stb. A szimbolikus szegmens különleges szerepe nyilván nem véletlen, hiszen meghatározó szerepe van a kisebb-nagyobb közösségi identitásszerkezetek kialakulásában, működésében, változásában.

Kutatási programunkban olyan kérdésekre kerestük a választ, amelyek a székelyföldi térségben ehhez a komplex, fokozatosan erősödő társadalmi folyamathoz kapcsolódnak:

- Milyen elemek, értékek és jelképek hordozzák a mai székelyföldi térségben a közösségi identitást, legyen szó térségi vagy akár kisebb léptékű identitásszerkezetekről?
- Ezek a jelképek, illetve a hozzájuk kapcsolódó folyamatok miként jelenítik meg, hordozzák ténylegesen a térségi közösség tagjai számára azokat az értékeket és szimbólumokat, amelyekből összeáll a térségi közösségi identitás jelenlegi formája (események, szimbolikus helyek és települések, ünnepek, jelképek, a történelmi múlt elemei, műemlékek, emlékművek, személyiségek, táji-környezeti elemek, öltözet, étkezés stb.)?
- Ezek közül melyiknek milyen szerepe van a közösségi identitás megélésében és/vagy kifejezésében?
- Melyek azok a valós és integratív szerepű székelyföldi értékek és szimbólumok, amelyek a közösségi identitást hordozzák?
- Milyen térségi értékekben, szimbólumokban van olyan további „tartalék”, amely a térségi identitás erősítésében szerepet vállalhat?
- Mennyire egységes (integratív jellegű) és mennyire diffúz, kisebb térségekhez kötött az egyes értékek és szimbólumok szerepe?

2. A térségi szimbolikus szegmens: társadalmi folyamat és kutatási feladat

Természetesen feltehető az a kérdés is, hogy miért tartjuk ennyire fontosnak ezt a területet, illetve a vizsgálat eredményei miként lehetnek hasznosíthatók. Erre a kérdésre lehet kézenfekvő, egyszerű választ is adni. Nyilvánvaló, hogy a kurrens térségi társa-

dalmi folyamatok szakmai feltárása, elemzése és az eredmények közzététele fontos feladat a térségi irányultságú társadalomtudományi kutatás számára. E törekvés fontosságát – nemkülönben a szimbolikus szegmens kiemelt térségi társadalmi szerepét – jól igazolják az ezen a téren végezett korábbi szakmai elemzések. Ez esetben ennél több szakmai hasznosítási lehetőségről van szó. Amint arra a későbbiekben még ki fogunk többször térni, a periférikus helyzetű vidéki térségek versenyképessége – akár lokális, akár nagyobb léptékről legyen szó – nagymértékben függ azoknak az azonosulási folyamatoknak a mennyiségétől és tartalmától, amelyek az adott térség lakosságának a szóban forgó térséghez való mentális-pragmatikus kapcsolódását hordozzák. Nagyon leegyszerűsített fogalmazásban ez azt jelenti, hogy ha egy kisebb-nagyobb térség versenyképessé akar válni, akkor erős és dinamikus térségi identitás-szerkezet hiányában ezt nem nagyon teheti meg. Természetesen nem a szimbolikus szegmens az egyetlen komponens, amely a területi identitás-szerkezetek kialakulásában, erősítésében szerepet játszik, de minden valószínűség szerint a legjelentősebb, ugyanakkor nélkülözhetetlen összetevő.

A területalapú, közösségi jellegű identitásépítési folyamat a székelyföldi térségben több szinten elindult és egy sor jelentős kezdeményezést, változást hozott:

- A „Székelyföld” megjelölés széleskörű használatának kialakulása, elfogadtatása.
- A térségi autonómiadiskurzus kialakulása, az igény reprezentatív módon való megjelenítése.
- Székelyföld-jelképek kialakítása, használata.
- A térségi médianyilvánosság kereteinek kialakítása.

A mindennapi életvezetés szintje:

- A Székelyföld-jelképek használatának elterjedése a mindennapi gyakorlatban.
- Térségi léptékű közösségi szerveződések megjelenése.
- Gazdasági folyamatok térség specifikus tematizációja és elindítása.
- Térségi történeti tudat erősítése.

A szakmai tematizáció szintje:

- Konferenciák (Székelyföld konferenciák, Sikeres Székelyföld konferenciák, tematikus rendezvények).
- Térségi kutatások és térségi publikációk.

Több olyan tényező is említhető, amelyek kiváltották/ösztönözték, illetve az utóbbi években érzékelhetően fölerősítették a térségi léptékű identifikációs folyamatot. Csupán jelzésszerűen soroljuk fel a fontosabbakat:

- Az identitásrehabilitáció iránti erőteljes társadalmi igény a térségben, amely egyben egyfajta válasz az 1989 előtti, a térségi (kisebbségi) identitászerkezeteket romboló állapotra, szabályozásokra, hatalmi kezdeményezésekre.
- A többségtől való elhatárolódási törekvés megjelenése az 1989-es változás után, az ezt akadályozó hatalmi manőverekre (pl. az ún. Har-Kov probléma), illetve a máig tartó adminisztratív korlátozáskora adott társadalomszerveződései és jelképhasználati válaszok.
- A „teljes” magyar etnikumhoz való tartozás igénye, amely hangsúlyosan fölerősített a nemzeti jelképhasználatot.
- A saját ”hely”, a saját ”tér” körülhatárolásának, szimbolikus megjelölésének igénye, illetve az azokhoz való kapcsolódás fölértékelődése.
- A kisebbségi magyarság vagy a székelyföldi népesség egészét érintő politikai cselekvések, mozgalmak, (választások, tüntetések).
- A kifele irányuló lokális vagy térségi prezentáció igénye (táncsoportok szereplése a térségen kívül, lokális és térségi desztinációépítési törekvések/kísérletek, termék pozicionálások stb.), amelyek szívesen élnek a szimbólumhasználat eszközeivel és alkalmazási kelléktárával.

Fontos kérdés az, hogy a fentiekben jelzett, erőteljesnek, gyakorinak mutakozó szimbólumhasználatnak milyen a tényleges társadalomépítő szerepe? Milyen mértékben hasznosítja ez a szimbolikus praxis a térség értéktárát erre a célra? Milyen módon és milyen mértékben valós társadalomépítő tényező ez a gyakorlat, és milyen mértékben csak olyan szimbolikus burok, amely mögött/alatt a társadalmi gyakorlat kisebb vagy nagyobb mértékben másként konstruálódik?

A program keretében mélyinterjúkat készítettünk azon személyek körében, akik hivatali/döntéshozói pozíciójuk (közintézmények vezetői és döntéshozói), intézményi cselekvési lehetőségeik (média, civil szervezetek, képzési helyek) vagy szakmai tudásuk (kutatók, fejlesztési szakértők) révén nagyobb rálátással vagy befolyással bírnak a térségi közösségi identitásépítési folyamatra (30 interjú). Esettanulmányokat készítettünk közösségi szimbolikus helyzetekről, eseményekről, programokról), és ezeket elemeztük (10 esettanulmány). Tekintettel arra, hogy az elmúlt években több olyan kutatás is zajlott a térségben (részben a Székelyföld Fejlesztési Intézet, részben a KAM kereté-

ben), amelyek részben érintették jelen kutatás témakörét is (Háromszéki identitáskutatás, Kézdiszéki térségi jövőkép kutatás, Gyergyóremetei jövőkép kutatás, Csík-szépvízi identitás kutatás, Székelyföldi lokális identitás kutatás), az interjúanyagok és az esetlelmzések szakmai értelmezése során figyelembe vettük ezeknek a korábbi programoknak a közvetlenül idevonatkozó szakmai eredményeit, valamint a kapcsolódó tereptapasztalatokat és interjú- és műhelymunka tapasztalatokat is.

3. Az interjú adatfelvételek összegzése

Az alábbiakban összefoglaljuk az interjú anyagok feldolgozásának fontosabb szakmai eredményeit.

- Ami minden interjúban egyértelműen nagy hangsúlyt kap, az a **szimbolikus szegmens lokális és térségi fontosságának hangsúlyozása**. Ez rendszerint nem személyes álláspontként jelenik meg („én fontosnak tartom”), hanem olyan narratív formában, amely egyfelől közösségi érdeket és álláspontot fejez ki („nekünk ez nagyon fontos”), másfelől pedig ez a kijelentés nyílt vagy latens imperatívuszt, normatív elvárást is kifejez vagy érzékeltet („ez mindannyiunk számára fontos kell legyen”). Nem mellékes megjegyezni azt sem, hogy a téma fontossága nem csupán a verbális megfogalmazásban jelenik meg, hanem a beszédet kísérő gesztusokban, arckifejezésben, hangsúlyban is.

E vélemények kinyilvánítása kapcsán szeretnénk felhívni a figyelmet egy fontosnak tűnő mozzanatra. A térségi fejlesztéssel foglalkozó szakmai programokban, a kapcsolódó felmérésekben gyakran kerül terítékre olyan kérdés, hogy a lakosság vagy az elitcsoport mit tart nagyon fontos helyi vagy térségi fejlesztési problémának, feladatnak, illetve mit tart eddigi sikernek, eredménynek. Az ilyen jellegű válaszlistákban, amelyeket olyan témák urálnak, mint a munkaerőpiaci helyzet, a megélhetés, az intézmények működési módja, a beruházások és hasonlók, a szimbolikus szegmens vagy az identitásproblematika gyakorlatilag sosem jelenik meg. Amikor viszont más kontextusban a szimbolikus és identitás komponensekre kérdezzünk rá, akkor ez a téma úgy kerül tárgyalásra, mint ami a legfontosabb. Ez a tematikai kettősség (még pontosabban: párhuzamosság), a szimbolikus-identitás problémakörnek a minden mástól való független kezelése/értelmezése olyan jelenség, amely mindenképpen alaposabb elemzést érdemel, és vélhetően szoros összefüggésben van a szimbolikus-identitás szegmens lokális vagy térségi léptékű

társadalomépítő szerepével. Erre a kérdésre a kutatási eredmények összefoglalása során még többször visszatérünk.

- A megfogalmazott vélemények tekintetében csak az életkori változók mentén találtunk érdemleges különbségeket. Ez nem véletlen, mert – a kutatás célkitűzése függvényében – eleve olyan személyekkel készítettünk interjúkat, akiket a témakörhöz való jelentősebb kapcsolódás jellemzett. Ezért a véleménykülönbségek többnyire csak a bevonódás függvényében mutattak eltéréseket, nem pedig lakhely, foglalkozás vagy egyéb paraméterek szerint. A magasabb korcsoporthoz tartozók körében általában azt tapasztaltuk, hogy az affirmatív és normatív tartalmak erőteljesebb hangsúlyt kapnak, a fiatalok megengedőbbek, vagy pedig a ”mi” nézőpont helyett gyakrabban vállalják fel a személyes nézőpontot.
- Lényeges és alaposabb vizsgálatot igénylő **különbség mutatkozik a megkérdezettek körében a lokális és a székelyföldi (a továbbiakban: regionális) értelmezése, megítélése tekintetében.** A helyi szimbolikus kelléktár jóval több elemet tartalmaz, mint a regionális. Ennek nyilvánvalóan oka az is, hogy lokális szinten mindent besorolnak ebbe a kategóriába, ami helyi ünnep, esemény, kiemelt fontosságú elem, rendezvény, termék stb. Ami a megkérdezettek véleménye szerint a lokalitást hordozza/kifejezi, az mind belekerül a szimbolikus és identitás építési kelléktárba. Ebben a felsorolásban nyilván van valamiféle alkalmi belső rangsor, hiszen a település középpontjában álló, nemzeti vonatkozású emlékművet értelemszerűen előbbre helyezik, mint a falunapokat vagy a település bejáratát jelző faragott táblát, de a beszámolóból érezni/tudni lehet, hogy lokális optikából nézve, a helyi „sajátnak érzett világ” szintjén mindezeknek a felsorolt elemeknek valamiféle közös ontológiai rangja van (ezek fejeznek ki minket, ezek vagyunk mi stb.). Ha a kutató rákérdez, akkor a válaszoló néhányat fontosabbnak nevez, de nyilvánvaló, hogy nem a rangsor a lényeges, hanem a helyi térbeélési gyakorlat és az időbeli tagolás (eseménymenetrend) mentén betöltött, konkrét tér- és időbeli paraméterekhez köthető alkalmankénti (még pontosabban: eseményenkénti) társadalmi szerep. Lokális léptékben a szimbolikus és identitás elemek halmaza nem kivonatolható és normatív rendszert képez, hanem térhez, időhöz, cselekvési helyzetekhez kapcsolódó megjelenítési módokat, amelyekben a szobornak, épületnek, névnek, zászlónak, öltözetnek, himnusznak, emléknek stb. a társadalmi szerepe a helyi közösség számára ott és akkor, a megjelenés kontextusában termelődik. Mindez arra enged következtetni, hogy az 1989 utáni évtizedek során – lokális léptékben, a helyi elitek optikájából nézve – kialakult a jelképeknek és identitáshordozó komponenseknek valamiféle „ökonómiája”.

- Ha rákérdezünk arra, hogy lokális léptékben kell-e, célszerű-e tovább bővíteni ezt a kelléktárat, akkor a válasz igenlő. Jellemző azonban, hogy lényegesnek mutatkozó hiányt, kifogást nem fogalmaznak meg, s a további bővítésre irányuló konkrét javaslatok tekintetében vagy tanácsstalanok (van már minden, ami kell), vagy a már létező elemek sorát gyarapítanák (kellene még egy emlékmű vagy kopjafa, többen is kitehethék a zászlót, fel kellene újítani egy fontos helyi épületet stb.). Nagyon ritka kivételtől eltekintve nem utalnak olyan helyi adottságra, amely a szimbolikus, identitásépítő kelléktár számára kiaknázható lenne, értékét még nem ismerték fel, még nem került bele a helyi identitásba (lásd: kultúragazdasági paradigma). Jellemző példa erre a következő: fontosnak tartják a helytörténet már ismert elemeit, azok helyi kiadványban való reprezentatív és legitímáló szerepű kiadását, de nem merül fel az, hogy például a helyi iskola képzési rendjében a helytörténet szerepet kapjon, s a helyi identitást programszerűen erősítse. (Itt szeretnénk megjegyezni, hogy vannak olyan települések – ezek általában kisebb falvak –, amelyekben valamilyen oknál fogva a szimbolikus és identitáskifejező komponensek kialakítása megkésett, vagy hiányzik az a helyi elit, amely ezt a folyamatot kezdeményezni, menedzselni tudná. Ilyen esetekben nyilván megfogalmazódnak hiányok, elvárások. Azonban ezek az elvárások nem újak abban a tekintetben, hogy többnyire azokat a jelképellátási vagy ünnepszervezési megoldásokat szorgalmazzák, amelyeket a sikeresebb szomszéd települések már kiviteleztek.)
- A már létező, működő komponensek társadalmi szerepe kapcsán olyan magyarázatokat, érveket hoznak fel, amelyek részben ideologikus jellegűek (kellenek számunka ezek az elemek, illik, szokás), részben affektív jellegűek (jól érezzük magunkat, a mienk), részben pedig a helyi identitás felmutatásához, kinyilvánításához kapcsolódó igényt említik (mutassuk meg magunkat, ilyenek vagyunk stb.) Ezek az érvek és indoklások azonban szemmel láthatóan inkább csak a kutatói kérdések hatására kerülnek elő, a válaszolók magatartásából és szövegmondásából egyaránt érzekelni lehet, hogy a szimbolikus és identitásépítő komponensek társadalmi szerepének megítélése inkább latens módon, a pragmatizmus síkján történik: ha a szimbolikus, identitásépítő elem beleilleszkedik a kialakult lokális rendbe, akkor annak társadalmi szerepét maga a szóbanforgó működési rend termeli, s az arra irányuló interpretációk szerepe nem a definiálás, hanem legfeljebb a legitímálás vagy a korrekció lehet.
- Az elemek működési módjára vonatkozó egyetlen igazán erőteljes és explicit normatív elem – **lokális léptékben** – a részvétellel kapcsolatos. A helyi elitek szinte

kivétel nélkül megfogalmazzák azt az elvárást, hogy az eseményeken való részvétel a helyi lakosság részéről lehetne nagyobb, intenzívebb, aktívabb. Különösen gyakran fogalmazzák meg ilyen elvárásokat a fiatalok irányába. A szimbolikus és identitásépítési folyamatokkal való nagyobb fokú azonosulás igénye részint népnevelői attitűdökkel magyarázható, részint pedig a válaszolók személyes érintettségével, hiszen a legtöbb esetben ők maguk állnak egy-egy szimbolikus tartalom vagy esemény helyi kiépítése vagy működtetése mögött.

- A **regionális jelképekhez** és identitásépítési folyamatokhoz való viszonyulás a megkérdezettek körében nagyon sok ponton változó. Ha számba vesszük a „székely”, „székelyföldiség” szimbolikus jellegű megjelenítési módozatait (jelképek, események, programok, szervezetek, intézmények, akciók, emblémák, tárgyak, termékek stb.), akkor azt látjuk, hogy ezek száma és megjelenési módja a 2000-es éveket követően fokozatosan növekedett, az utóbbi 3-5 évben pedig ez a növekedés nagyon látványos. Az interjúalanyok számára ez a viszonylag nagy, folyamatosan gyarapodó szimbólum és identitáshordozó elemkészlet egyfajta passzív ismeretként van jelen. Tudnak róla, hallottak róla, ismerik majdnem minden elemét, vagy legalábbis nem lepődnek meg, ha egy újról hallanak, minden nehézség nélkül illesztik be a már ismert kelléktárba. Ha viszont megfordítjuk a kérdést, és afelől érdeklődünk, hogy mit tartanak fontos, releváns térségi jelképnek, identitáshordozónak, akkor a válaszok gyakorlatilag néhány elemre korlátozódnak, és az egyes válaszolókat tekintve a felsorolt elemkészlet nem mutat szóródást, nagyjából mindenki ugyanazt tartja fontosnak megemlíteni. Ezek: a „Székelyföld” név, himnusz, zászló, székelyruha, székely múlt/történelem, székelykapu.
- Arra a kérdésre, hogy melyek azok az elemek, amelyek jobban, egyértelműben fejezik ki a térségi identitást, határozatlan válaszokat kapunk, illetve ha választ adnak, akkor nem, vagy nehézkesen tudják a választást megindokolni. A tulajdonképpeni válasz az, hogy a térségi identitás kifejezése szempontjából minden elem, minden hordozó egyformán fontos. Mindegy, hogy melyik komponens fordul elő, csak minél több legyen, minél gyakrabban jelenjenek meg. Úgy tűnik, hogy a válaszolók szemszögéből a térségi jelképek reprezentatív, manifeszt szerepe, a megmutatkozás/megmutatása legfontosabb. Fontossága, amelyek talán még célszerűbb lenne kimondásnak, felmutatásnak nevezni. Ha jelképekről van szó, akkor legyenek láthatóan minél több alkalommal és minél több helyen. Ha rendezvényről van szó, akkor legyen minél több résztvevő, legyen látványos, és legyen híre. Ehhez az elváráshoz képest a tartalmi elemek, a pragmatikus

összetevők kevésbé fontosak, legalábbis kevesebb figyelmet kapnak. Ebben a megközelítésben úgy tűnik, hogy a szimbolikus és identitásépítő komponenseknek a felülettermelő, burokkeremtő szerepe a fontosabb.

- Az előbbieken említettekkel lehet összefüggésben az, hogy a térségi jelképekkel kapcsolatos megnyilatkozásokban az ideologikus komponenseknek nagyobb szerepük van, mint a lokális komponenseknek, ezek pedig rendszerint tézisszerűen, határozottan meg is fogalmazódnak. Az azonosulást az ide kapcsolódó narratívákban nem az affektív komponensek, nem a tapasztalatok, vagy az élmények hordozzák, hanem a "kell" típusú, többes szám első személyben megfogalmazódó affirmatív állítások.

*

A lokális és a térségi narratív kezelésmód különbözőségei arra utalnak, hogy az interjúalanyok – a szimbólumhasználat és az identitásépítési praxis vonatkozásában – a térség egészét és a saját lokális világot nem tudják összekapcsolni, egymásra vonatkoztatni, legfeljebb csak a normatív kijelentések, illetve a médiaanyagok téziseire való hivatkozások formájában. A szereplők számára a lokális identitás és a regionális identitás másként tételeződik és másként is működik. Lokális dimenzióban a pragmatikus összetevők a fontosabbak, ezek rendelkeznek meghatározó társadalomformáló szereppel, a térségi dimenzióban ugyanakkor a burokkeremtő, manifeszt funkció a domináns. Ezért a két dimenzió egyelőre nem épül egymásra, funkcionálisan nem kapcsolódik össze, a térségi identitás nem tételeződik, és nem működik olyan nagyobb identitásstruktúráként, amely a lokális identitás szerves része lehetne.

4. Esettanulmányok

Az eseményelemzésekben arra törekedtünk, hogy az események és szimbolikus térhasználatok azon elemeit vegyük számba, amelyek direkt vagy indirekt módon kapcsolatba hozhatók a térségfejlesztési munkával.

4.1.

A jelképek használatáról, a szimbolikusan elfoglalt helyekről, a kapcsolódó eseményekről készült összefoglalók, de a médiaanyagok elemzése vagy a térségi vonatkozású híryanagok egyszerű szemrevételezése is azt jelzi, hogy a térségben nagyon sok ilyen helyzet, hely, esemény van. Ami az egyes események elemzése során elsődlegesen szembetűnik, az az egyes **események hangsúlyozott térbeli pontszerűsége**. Az eseményeknek több olyan összetevője van (részint explicit meg-

fogalmazások, részint magatartások vagy működési módok), amelyek azt üzenik befele és kifelé, hogy ez az esemény „ehhez a helyhez tartozik”, „csak itt van”, „csakis itt történhet”. Ez az erőteljes térbeli odaszögezés sok esetben nem csupán lokális behatárolást jelent, hanem a lokalitáson belül is pontosít, nevesít, behatárol. Természetesen az esemény helyéhez való tartozás a szimbolikus térhasználat majdnem minden példájában értelemszerűen és immanens formában jelen van (lásd: szoborállítás, ceremonikus ünnepek), de ami ebben a térségben feltűnő az ennek a kapcsolódásnak a nagyon erős, nagyon egyértelmű kiemelése vagy kiemelődése, ami egyben hangsúlyozott elhatárolódás is más helyektől, más térbeli lehetőségektől. Akár azt is lehet mondani, hogy az esemény lefolyásánál, tartalmánál szinte fontosabb a tulajdonjog, a tulajdonlás hirdetése, kifejezése, s ez elsődlegesen a térbirtoklásban mutatkozik meg.

A térbeli pontszerűség hangsúlyozott érvényesülésének, érvényesítésnek többféle olyan vonatkozása is van, amely kapcsolatba hozható a térségfejlesztési kérdésekkel. A hangsúlyozott térbeli pontszerűség ugyanis térségi szinten azt implikálja, hogy az egyes elfoglalt helyek, illetve az azokhoz kapcsolt szimbolikus események között nincsen belső hierarchia, fontossági sorrend. Minden hely, minden esemény egyformán fontos, és minden hely, minden esemény a saját maga legitimációján dolgozik. Lokális vonatkozásban pedig az a következmény, hogy egy esemény tartósan fennmarad (akár azon az áron is, hogy nem működik jól, vagy pedig egyre több befektetésre van szükség, hogy fennmaradjon, fenntartható legyen). Mindez ahhoz vezet, hogy az egyes szimbolikus események társadalomformáló szerepe lokalizálódik, a lokalitáson túlmutató hatás, térségformáló szerep csökken. Ez azon események vonatkozásában is trendszerűen jelentkezik, amelyek eleve térségi szimbolikus-integráló funkcióval jöttek létre. Természetesen az ilyen szimbolikus eseményekben a „székely”, „székelyföldi” megjelölés megmarad, de mind a részvétel, mind pedig az értelmezés síkján egyfajta „lokalizálódás” fele tartanak, a kezdeti lendület után pedig egyre több beruházás szükséges ahhoz, hogy az eseményen résztvevők körében a térségi reprezentativitás biztosítva legyen. Az ilyen lokalizálódási folyamat még az olyan kistérségi léptékű szimbolikus eseményekben is jelentkezik (pl. gyergyói, felsőháromszéki, udvarhelyi, csíki léptékű események), amelyek mögött valós kistérségi identitás-szerkezet áll.

4.2.

Csak röviden foglalkozunk a szimbolikus események szerveződésnek, megélésnek másik fontos összetevőjével, **az események időbeli pontszerűségével**. Ez a jellemző szorosan kapcsolódik a térbeli pontszerűséghez, hasonló logika szerint áll össze és következményei is hasonlóak. Az időbeli pontszerűségben a tulajdonlás, a birtoklás

határozott törekvése („ez a mienk és csak a mienk”) fejeződik ki. Ez a jelenség szakmai szempontból nagyon fontos kérdéseket vet fel, hiszen a kiemelt társadalmi események valóban rendelkeznek egyedi, sajátos ceremonikus/ünnepi időstruktúrával (van Gennep, Eliade, Turner és mások ide kapcsolódó szakmai elemzése közismertek), de az ünnepek ciklikusan ismétlődő, visszatérő ideje nem nélkülözi a folyamatszerűséget, és a nem ünnepi időre gyakorolt hatást. Elemzéseink alapján úgy tűnik, hogy a térség nyilvános, közösségi szimbolikus ünnepei az időkezelés tekintetében is mintegy elhatárolódnak a világ folyásától. Az egyes események rövid és hangsúlyosan kiemelt időtartamok, amelyek közösségi léptékben ideiglenesen felpörgetődnek, az ilyen időtartamok kitüntetettsége szembevetően erős, de a kiemelt időtartam lejártával olyan váltás áll be, mintha a szóban forgó esemény meg sem történt volna. (Sajátos és talán egyedi térségi ellenpéldát a csíksomlyói ünnep jelenti ebben a vonatkozásban, lokális léptékben pedig azok a szimbolikus ünnepek, amelyek valamilyen módon összekapcsolódnak a vallási ünnepekkel). Az időbeli pontszerűség szerepére utal az is, hogy az egyedi események lezárultával a megszokott időkeretbe való visszalépés a „normalitás” érzésével és hangsúlyozásával zárul: „na, ennek is vége van”, „ezt is letudtuk”, „megvolt, el lehet felejteni”. A jelenség fejlesztéspolitikai vonatkozásai hasonlóak ahhoz, mint amit a térbeli pontszerűség kapcsán jeleztünk. Jellemző tünet egyébként az is, hogy az ilyen jellegű ünnepek időtartama eseményről eseményre sok esetben fokozatosan csökken.

4.3.

A szimbolikus események pontszerűsége a társadalmi szerepek vonatkozásában is több ponton kimutatható. A szimbolikus, identitásépítési események **funkcionális pontszerűsége** elsősorban abban nyilvánul meg, hogy az események inkább befele intenzívek, a kisugárzás, a kiterjedés jelei ritkábbak. Ha lokális léptékben összehasonlítunk egy nyilvános esküvői menetet és egy közösségi, közéleti jellegű szimbolikus eseményt, akkor számos ponton kimutatható az, hogy egyik vagy másik esemény maga közösségi legitimációját mennyire eltérő módon, eltérő eszközökkel termeli. Miközben az egyik – nyilvános esküvői menet – inkább nyitott, kapcsolódásokat kereső és az élményszerűségével kíván hatni, a résztvevők egyedi szerep lehetőségeit nem zárja ki, a másik – közösségi szimbolikus esemény – a tartalmi és formai eleméit tekintve zártabb, a kialakított saját körön belüli kapcsolatokat kezeli, explicit és normatív elemekkel szabályoz, a részvétel személyes lehetőségeit korlátozza. Ha a különböző tartalmú közösségi eseményeket, ünnepeket vizsgáljuk, akkor azt lehet mondani, hogy fordított viszony van az események élményszerűsége és szimbolikus tartalma

között. Minél inkább szimbolikus egy közösségi esemény (pl. emlékműavatás) annál kevésbé élményszerű, és minél inkább élményszerű (pl. falunapok), annál inkább kizáródnak belőle a szimbolikus tartalmak. A funkcionális pontszerűséghez tartozik tovább az is, hogy a legtöbb szimbolikus eseménynél a kezdetkor definiált funkció tartalmában rendszerint nem változik, illetve sok esetben a funkció fokozatosan elhalványul.

A funkcionális pontszerűség fejlesztéspolitikai következményei nyilvánvalóak. Lokális léptékben ez azt jelenti, hogy a helyi identitásépítési folyamatok keretei tartósan ki vannak alakulva, ezek fenntartása nem kérdéses akkor sem, ha egyre nagyobb befektetést, szervező munkát igényel. Ezeknek az eseményeknek a kifelé irányuló hatása korlátozott vagy minimális, s ennek nyomán az egyes térségekben zajló szimbolikus események szervezésében való egyeztetési igény is minimális. A regionális hatósugarú (vagy annak tervezett) szimbolikus események, programok működése hasonló trendet mutat, ezért térségi integráló erejük sok esetben nem a szervezők szándékán, munkáján, vagy az eseménybe való beruházáson múlik, hanem sokkal inkább az egyes regionális események működésébe fokozatosan belekódolódott funkcionális pontszerűségen.

4.4.

A lokális és a térségi szimbolikus, identitásépítési eseményekre egyaránt jellemző az, hogy első megszervezésük, lefutásuk **magas fokon ritualizált**, legtöbb esetben olyan mértékben, amelyet a szóban forgó esemény, a hozzárendelt társadalmi szerep nem indokol, és amely utólag egészen bizonyosan nem lesz fenntartható. Kimutatható ez a meghívott reprezentatív személyiségek számában és rangjában, felhasznált helyi erőforrások mennyiségében, a részvétel mértékében és módjában, a legitimációs törekvésben (legyen minél szélesebb körben mediatizált), s nem utolsósorban az eseményhez kapcsolódó narratívákban. A különlegesség, az egyediség keresése, a „valamit mi itt és most teremtünk” üzenete, az események hangsúlyozott dramatikus szerkesztése/tagolása, a szimbolikus esemény várható társadalmi szerepének és hatásának nyilvánvaló túldimenzionálása elemzési szempontból azért figyelemre méltó, mert jóval túllép a lokális társadalmi igényen, a helyi erőforrások ésszerű hasznosításán, és eleve belekódolja az eseménybe azt, hogy ezen a szinten nem lesz fenntartható, s ennek a szervezők, az eseménygazdák is egészen bizonyosan tudatában vannak. Természetesen lehet ezt a jelenséget azzal is magyarázni, hogy az ilyen magas fokú ritualizáltság a településközi versengéssel van összefüggésben, vagy a kezdeményező/szervező helyi elitek személyi vagy csoportos legitimációs igyekezete vezet a túldimenzionáláshoz. Nem utolsó sorban pedig kapcsolatba hozható ez a gyakorlat az

1989 utáni település léptékű identitás rehabilitációs igyekezettel, annak máig tartó hatásával, az etnikai elkülönöződési törekvés markáns lokális kinyilvánításával, vagy akár a nemzeti paradigmába való lokális illeszkedés egyfajta megoldási módjával. A válaszhoz (amely feltehetően többféle komponenst fog tartalmazni) további elemzésekre van szükség. A térségi fejlesztéspolitikai vonatkozásokat illetően itt csak annyit jegyeznénk meg, hogy a kezdő szimbolikus események ilyen magas fokú ritualizáltsága térségi léptékben is jelentős szimbolikus buroktermelő tényező (a térségi nyilvánosságban, illetve a kapcsolódó térségi szimbolikus diskurzusban az ilyen üzenetek összedóznak), ugyanakkor ez a magas fokú ritualizáltság a funkcionális összekapcsolódás, a szélesebb körű társadalmi hatás korlátjaként is működhet.

4.5.

Az események elemzése alapján azt kell mondanunk, hogy szimbolikus helyek/gyakorlatok nagyobb része **nem, vagy csak alig kapcsolódik az életvezetés más területeihez**, illetve az esetek nagy többségében ez a kapcsolódás gyenge. Jellegzetes és egyszerű példa erre a következő: egy településen elnevezik az iskolát a település neves szülőteréről, de nem alakul ki olyan gyakorlat, amely a szimbolikus névadást akár a tág értelemben felfogott iskolai tevékenységgel, intézményi identitással, akár a helyi társadalom életével összekapcsolná. A ceremonikus esemény keretében elfogadott szimbolikus megjelölésből rövid idő alatt egyszerű, a pragmatikus használatot segítő index lesz. Természetesen a térségben a szimbolikus események, térfoglalások száma annyira nagy és sokrétű (csak szemléltetésképpen jelezzük, hogy a térségi 30-40 ezer fős városokban 1989 után átlagban 40-50 új szimbolikus térfoglalási, térkijelölési esemény történt), hogy ezek mindenikének a társadalmi gyakorlatba való bekapcsolása gyakorlatilag lehetetlenség. Mivel ezeknek a szimbolikus térbeli elemeknek a kivitelezése nem olyan, hogy külső érdeklődők (pl. turisták) figyelmét felkeltenék, s arra sem alkalmasak, hogy egy-egy település vagy térség emblémájaként működjenek, társadalmi karbantartásuk gyakorlatilag a helyi közösségekre, vagy annak egy kisebb csoportjára van bízva. (Itt indoklasként meg kell jegyeznünk, hogy a szimbolikus helyek kialakításakor elsősorban az volt a cél, hogy minél gyorsabban, minél több hely legyen szimbolikusan megjelölve, mindez meglehetősen szerény anyagi keretek felhasználásával történt, ugyanakkor a létrehozásban az esetek döntő többségében belső igények diktáltak, ezért a külső szemlélő számára is vonzó, vagy a település identitáshordozására alkalmas különleges vagy művészi alkotások létrejöttére nem volt esély). Mindennek az eredménye az, hogy a kialakított szimbolikus helyek nagy részéhez társadalmi gyakorlat nem kapcsolódik, illetve használata mintegy „besűrűsödik”

minden településen néhány elem köré, a fentiekben bemutatott módon. A már kialakított helyek periferezálódását termeli az is, hogy az utóbbi évek felfokozott térségi identifikációs folyamata egyre több új térségi léptékű szimbolikus és identitásépítési kezdeményezést hív életre, ezek mögött jelentős anyagi, szervezési, tematizációs erő áll (gyakran a megyei a városi önkormányzatok).

5. Összefoglaló értelmezések

Az interjúk elemzése kapcsán azt az álláspontot fogalmazhattuk meg, hogy ez a témakör a térségi elitek számára kiemelten hangsúlyos, diszkurzív és gyakorlati kezelése – érdekes módon – az egyéb fontos térségi témáktól jelentős részben elkülönítve történik.

Az idősebb korcsoporthoz tartozók az affirmatív és normatív tartalmakat fontosabbnak tartják. Az interjúk tanúsága szerint nagyon lényeges különbség mutatkozik a lokális és a regionális dimenzió működése, értelmezése, megítélése tekintetében, és részleteiben be is mutattuk ezeket az eltéréseket, amelyeknek több fejlesztéspolitikai vonatkozása is van. Rámutattunk arra, hogy a lokális és a térségi narratív kezelésmód különbözőségei azt eredményezik, hogy az elitek a szimbólumhasználat vonatkozásában a térség egészét és a saját lokális világot nem vonatkoztatják egymásra, legfeljebb csak a normatív kijelentések, illetve a médiaanyagok téziseire való hivatkozások szintjén. Lokális dimenzióban a pragmatikus összetevők a fontosabbak, a térségi dimenzióban a buroktermelő, manifeszt funkció dominánsabb. Az eltérések okán a két dimenzió nem, vagy csak ritkán kapcsolódik össze, a térségi identitás szerkezet és szimbolikus praxis nem működik olyan integráló struktúráként, amelynek a lokális léptékű események szerves részei lennének.

Az eseményelemzések kapcsán a szimbolikus térhasználat, ünneplési gyakorlat, identitásépítés eseményeinek térbeli, időhasználati és funkcionális pontszerűségére irányítottuk rá a figyelmet. Bemutattuk azt, hogy a vizsgált térségi események az induláskor igen magas fokon ritualizáltak, olyan szinten, amely az események későbbi szervezése során már nem tartható fenn. Végül pedig érintettük azt a kérdést, hogy az életvezetés közösségi szimbolikus szegmense milyen viszonyban áll más társadalmi szegmensekkel. A vizsgált jellemzők és folyamatok következménye az, hogy a kialakított szimbolikus helyek nagy részéhez társadalmi gyakorlat nem kapcsolódik, illetve használata mintegy „besűrűsödik” minden településen néhány elem köré, sok korábbi szimbolikus térfoglalási gyakorlat pedig periferezálódik, miközben az utóbbi évek felfokozott térségi identifikációs folyamata egyre több új térségi léptékű szimbolikus és identitásépítési kezdeményezést próbál kialakítani és működtetni.

A vizsgálati eredmények összegzésésképpen – de korántsem lezárásaként, hiszen ezzel a témával nagyobb időkeretben és sokkal szélesebb módszertani keretben kell a továbbiakban foglalkozni –, az alábbiakat szeretnénk hangsúlyozni:

- A térségben folyamatosan növekszik a regionális jellegű szimbolikus kezdeményezések száma, miközben a lokális léptékű, a helyi identitáshoz kapcsolódó praxis már jó ideje úgymond „beállt” egy elfogadott és fenntarthatónak mutató rendbe.
- A regionális és a lokális szegmens a mai gyakorlatban elkülönülten – de ami talán még fontosabb – más és más jellemzők mentén működik, ezért egyelőre nem is kapcsolódhat strukturálisan egymáshoz.
- A szimbolikus dimenzió még lokális és regionális léptékben nagyon sok „tartálék” rendelkezik, azonban ennek a fejlesztéspolitikai hasznosítása olyan szemléleti és módszertani paradigmát igényel, amelyhez a feltételek (ismeretek, szándék és igény, módszertanok) jelenleg nem állnak a térségben rendelkezésre.
- A szimbolikus szegmens térségi léptékben önállóan (még pontosabban: strukturálisan elkülönülten) működik. Ez vélhetően kapcsolatban van azzal a ténnyel, hogy regionális léptékben a szimbolikus szegmens elsősorban burokképzési funkciót tölt be.
- A térségi szimbolikus praxisnak kevés strukturális kapcsolata van az életvezetés más szegmenseivel, vagy ez kapcsolat esetenként – a szimbolikus rendszer működése szempontjából! – teljesen formális. Jellegzetes példa erre az, amikor egy termék vagy egy közösségi esemény csak a piaci értékesítés, vagy a pillanatnyi társadalmi megjelenítés érdekében kap „székely” nevet.
- Törekvések mutatkoznak a szimbolikus szegmens következetesebb, program-szerű „hasznosítására” a térségi marketing (TDM gyakorlat kezdeményezése) és a turizmus terén. Ezek nagyobb részben üzleti (a gyors és hatékony termék értékesítés koncepciója), kisebb részben pedig most kezdődő szakmai kísérletek. Jellemző vonásuk, hogy elsősorban kifele irányulnak, értékesíteni szeretnék a szimbolikus szegmensből azt, amit az már eddig kitermelt, s nem foglalkoznak azzal, hogy a szimbolikus szegmenst, a létező identitásstruktúrákat tovább építeni, bővíteni, gazdagítani, erősíteni kell (megjegyezzük, hogy a kultúragazdasági paradigmaváltás, de az utóbbi évek vidékfejlesztési paradigmája pontosan erről a

befele irányuló identitásépítési praxisról szól, ez azonban a vizsgált térségben egyelőre ismeretlen).

Míndez egyelőre azt eredményezi, hogy a térségi szimbolikus szegmens élénk, dinamikus, sok esetben látványos társadalmi gyakorlatot éltet, amelynek tényleges, strukturális jellegű társadalomformáló, integrációs szerepe (térségi programszerű identitásépítési funkciója) visszafogott mértékű. A térségi szimbolikus burokkermelési folyamat „nem megy le”, nem kapcsolódik össze más társadalmi szegmensekben zajló, bottom-up típusú identitástermelődési folyamatokkal. Alkalmi, formális egybeesések vannak, de a folyamat egésze nem mutatja egy programszerű térségi identitásépítési praxis jellemzőit és elemeit.

Amennyiben a térségi szimbolikus szegmens működését (az abban rejlő igen jelentős térségi endogén adottságot) a fejlesztéspolitika szereplői hasznosítani szeretnék, akkor ehhez a ma tapasztalható szimbolikus burokkeremtési praxis messze nem mutatkozik elegendőnek, mint ahogy az a gyakorlat sem amelyek turisztikai desztinációs programok formájában a már létező identitáselemeket igyekeznek kifele megjeleníteni és/vagy értékesíteni (kedvezőtlenebb esetben a térségi adottságok megjelenítését a potenciális vendégkör elvárásaihoz igazítva).

Rövid távon reális fejlesztési esély a fentiekben jelzett vidékfejlesztési „hasznosításra” lokális léptékben lehet, elsősorban olyan települések esetében, amelyekben a lokális identitásszerkezetek nem lépeülőben vannak. Kutatásaink alapján a tömbmagyar térség településeinek egyharmada tartozik ebbe a csoportba. Olyan településekről van szó, amelyek esetében a lakosság száma lehetővé teszi a belső társadalmi tagolódást, az informális közösségi szerkezetek működését, illetve amelyek a népesség látszámának köszönhetően saját hivatalos intézményekkel is rendelkeznek (a település adminisztratív egység). Az ilyen települések esetében a lokális léptékű szimbolikus térhasználat alkalmi és történései hozzákapcsolódnak azokhoz a folyamatokhoz, amelyek a „tartós és örökíthető diszpozíciók rendszerét” (Bourdieu habitus fogalma) közösségi léptékben fenntartják/építik.